

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЗАНАЯТЧИИТЕ В КАЗА ОСМАН ПАЗАР
ПРЕЗ 50-ТЕ и 60-ТЕ ГОДИНИ НА ХІХ В. ОПИТ ЗА КОЛИЧЕСТВЕНА
И ВЪЗРАСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Мирослав ТОШЕВ

Received: 1.08.2021

Available online: 1.12.2021

***Abstract:** In the proposed article, based on a two ottoman Descriptions of craftsmen from 1859 and 1864–1865, preserved at the Oriental department of the National Library ‘St. St. Cyril and Methodius’, for kaza Osman Pazar and Osman Pazar, today Omurtag, are systemized and presented the number of craftsmen and the “guild”, number of the craftsmen – masters, journeymen and apprentices and their middle age through 1864-1865. The following conclusions are made based on the received data:*

In kaza Osman Pazar through 1858–1859 are registered in total 20 crafts, officially described as organized in 19 “guild”s and one “group”/ the craftsmen are divided into 359 masters, 107 journeymen and 81 apprentices. In total, with crafts are occupied 583 people.

In Osman Pazar town through 1864-1865 are registered 24 crafts, from which are readable the names of 22 and the other 2 are hidden because of a damage in the paper. The craftsmen are officially described as organized in 24 „guilds”. The tailors have 2 separate organizations, divided by a religious principle and innkeepers and bartenders are united in 1 “guild”. The craftsmen are divided in 214 masters, 88 journeymen and apprentices 55+1-2?. In total, in crafts are occupied 357+1-2? People.

The age of the listed journeymen and apprentices is really high and stands out sharply from the common accepted ideas. Most probably, in this case is about hired workers who don’t have capital to open their own shop or the market is full and there is no place for them.

In the biggest part of the crafts, Journeymen and apprentices are not registered, probably because the father masters are teaching the sons to their craft. These students and apprentices by itself find it more profitable not to separate as independent masters, so they won’t invest their capital in new tools and workshops. At the same time, as they don’t register officially, they don’t pay taxes.

In the period 1859–1865 in Osman Pazar are registered new crafts. It should be underlined that almost all of them can define their selves as delivering “luxury” services and goods. Therefore, old Osman Pazar and the region are developing successfully, the local people are getting rich and in the local economy are discovered new market niches for different services and “goods of the luxury”.

In conclusion – during the 60’s years of XIXc. Osman Pazar outlines as a significant crafts center which can compare by number of craftsmen with the famous “proto-industrial” centers as Kotel and Troyan.

Key words: craftsmen, kaza Osman Pazar, 1850s, 1860s, quantitative and age characteristics, esnaf

JEL: N 01, R 11, J 44

Занаятите представляват важен елемент от имперската икономика през XIX в. Често в научните публикации и краеведските изследвания се срещат изразите: в проучваното селище „се развивали повече от 18 занаята” или развити били „абаджийство, емениджийство... и др.” (Stefanov, 1935, p. 22). Веднага възниква въпросът – колко „повече” занаяти е имало, кои и колко на брой са били тези „и др.”?

Настоящата статия има за цел да даде възможно най-близък отговор на поставените въпроси за каза Осман пазар и град Осман пазар (днес Омуртаг)¹. Анализът се основа на два османски дефтера на практикуващите различни по вид занаяти от 1859 и 1864–1865 г. При регистрацията са отбелязани видовете занаяти, както и еснафите, в които са организирани, степента на лицата които ги практикуват – майстори, калфаи, чираци, а в дефтера от 1864–1865 г. е вписана и възрастта на лицата, ангажирани в дадения занаят.

На база на посочените документи се прави опит да се прецени до каква степен занаятите са съществена част от локалната икономика, както и дали те представляват предпоставка за бъдещо промишлено развитие на района.

Описание на документите

Първият документ представлява „Дефтер с мазбата, съставени на 24 зилкаде [12]75 [25.VI.1859 г.]” на „майсторите, калфите и чираците от еснафите, намиращи се в казата Осман пазар” за издаване на удостоверения „за [12]75 [11.VIII.1858 – 30.VII. 1859 г.] г.”.

Вторият документ представлява „Фрагмент от Дефтер” на „дължимите според изискванията на закона такси от еснафите в каза Осман пазар за настоящата

¹ За миналото на гр. Осман пазар и прилежащите му покрайнини виж най-новите изследвания в: Omurtag, 1999; Omurtag, 2003; Omurtag, 2004; Memory 2005; Omurtag, 2006; Sources, 2009; Nedelcheva, 2017.

[12]81 [6.VI.1864 – 26.V.1865 г.] г.”³

Посочените документи за пръв път са били обект на изследователски интерес в края на 70-те години на ХХ в. Тогава, вероятно по поръчение на ръководството на гр. Омуртаг, е направен частичен превод на 114 османотурски документа за каза Осман пазар в периода XVII–XIX в. от фонда на Ориенталския отдел на Националната библиотека. Анотациите постъпват в Музейната сбирка на гр. Омуртаг през 1979 г.²

Въпросните регистри с анотации са включени и в „Опис на османо-турски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.)“, издаден от НБКМ (Description, 1993, p. 230. dok. № 795; p. 258. dok. № 909).

През 2004 г. Исторически музей – Омуртаг започна мащабна програма за превод на османотурски документи за миналото на гр. Осман пазар, Герлово, Тозлука и издаването им в самостоятелен сборник (Toshev, 2018, pp. 200-201). Именно тогава доц. Ст. Андреев извършва пълен превод на разглежданите регистри³. Частично сведенията от тях са използвани при предишни проучвания на миналото на гр. Омуртаг (Toshev, 2003, pp. 426-436; Toshev, 2004, pp. 215-220; Toshev, 2007, pp. 37-42). През 2006 г. М. Калицин публикува цялостен превод на фрагмента от дефтер от 1864–1865 г. придружен с обстоен коментар (Kalitsin, 2006, pp. 259-260).

Занаятите в Осман пазар през 1859 г.

На първо място ще представим данните от първия дефтер, който отразява ситуацията от 1859 г. Той е цялостно запазен, което позволява да се извлече пълната информация за лицата практикуващи отделните занаяти през посочената година. В обобщен вид ситуацията изглежда по следния начин:

² Анотираните документи са инвентирани във фонда на ИМ-Омуртаг под Инв. № ОФ-321-МСО, с. 11, док. № 29, с. 33, док. № 89.

³ Преведените текстове се съхраняват в Исторически музей-Омуртаг под сигнатура, съответно НСФ-№ 174-ИМО и НСФ-№ 175-ИМО.

Таблица 1.

Видове занаяти и лица, които ги практикуват в Осман пазар през 1859 г.

<p><u>1. Шивачи.</u> Майстори – 87 д. Калфи – 26 д. Чираци – 30 д. <u>Общо 143.</u></p> <p><u>2. Обушари-кърпачи.</u> Майстори – 44 д. Калфи – 27 д. Чираци – 6 д. <u>Общо 77.</u></p> <p><u>3. Бакали.</u> Майстори – 72 д. Калфи и чираци. <u>Общо 72.</u></p> <p><u>4. Арабаджии.</u> Майстори – 33 д. Калфи – 17 д. Чираци – 15 д. <u>Общо 65.</u></p> <p><u>5. Кожари.</u> Майстори – 20 д. Калфи – 21 д. Чираци – 6 д. <u>Общо 47.</u></p> <p><u>6. Железари.</u> Майстори – 28 д. Калфи. Чираци – 2 д. <u>Общо 30.</u></p> <p><u>7. Бръснари.</u> Майстори – 14 д. Калфи – 5 д. Чираци – 3 д. <u>Общо 22.</u></p> <p><u>8. Сапунджии.</u> Майстори – 18 души. Калфи и чираци. <u>Общо 18.</u></p> <p><u>9. Дюлгери.</u> Майстори – 7 д. Калфи – 6 д. Чираци – 3 д. <u>Общо 16.</u></p> <p><u>10 Бъчвари.</u> Майстори – 12 д. Калфи – 2 д. Чираци – 1. <u>Общо 15.</u></p> <p><u>11. Подковачи.</u> Майстори – 9 д. Калфи – 2 д. Чираци – 3 д. <u>Общо 14.</u></p> <p><u>12.</u> Названието на занаята се превежда различно от специалистите: <u>I. Кожухар (кюркчи); II. „Кьокчю - билкар, продавач на изсушени лечебни корени”⁴.</u> Майстори – 7 д. Калфи – 1. Чираци – 5 д. <u>Общо 13.</u></p> <p><u>13. Музиканти⁵.</u> Майстори – 6 д. Калфи. Чираци – 7 д. <u>Общо 13.</u></p> <p><u>14.</u> Названието и дейността на занаята се превежда и определя различно от специалистите: <u>I. Памукчии; II. „Чападжь/копачи”;</u> <u>III. „Чападжь (майстор или продавач на мотики)”⁶.</u> Майстори – 8 д. Калфи и чираци. <u>Общо 8.</u></p>

⁴ В процеса на проучване се оказа, че наименованията на два от занаятите могат да се преведат от османотурски по два начина, а предметът на дейност на единия – да се определи в три професионални сфери. Въпросът остава открит. Изказвам благодарност на Алджан Мустафа от Исторически музей–Омуртаг, който преведе повторно всички занаятчийски наименования, както и на проф. Орлин Събев – ИБЦТ–БАН и доц. Стефка Първева – Институт за исторически изследвания – БАН, които провериха преводите и ми предоставиха цялата допълнителна информация по въпроса.

⁵ В текста е записано „група на музикантите”, а не еснаф, както е при другите занаятчи.

⁶ Виж бел. 6

15. Ханджии.

Майстори – 7 д. Калфи и чираци. **Общо 7.**

16. Бояджии.

Майстори – 6 д. Калфи и чираци. **Общо 6.**

17. Калайджии.

Майстори – 5 д. Калфи и чираци. **Общо 5.**

18. Джамбази.

Майстори – 5 д. Калфи и чираци. **Общо 5.**

19. Халваджии.

Майстори – 5 д. Калфи и чираци. **Общо 5.**

20. Касапи.

Майстори – 2 д. Калфи и чираци. **Общо 2.**

Общо в каза Осман пазар през 1858–1859 г. са регистрирани 20 занаята, които са организирани в 19 еснафа и един представлява „група” (тайфа). Регистрираните занаятчии се разделят както следва: 359 майстори, 107 калфи и 81 чираци. Общо, със занаяти се занимават 583 души.

Тук възниква и един основателен въпрос – дали в разглеждания регистър са включени и занаятчиите от съседното селище Котел, което в административно отношение спада към каза Осман пазар (Mazhdrakova-Chavdarova, 1999, p. 106)? Отговор на този въпрос дава друг запазен регистър на занаятчиите в „село Къзган” за 1859–1860 г., включен в цитирания вече „Опис на османо-турски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.)“ (Description, 1993, p. 234. dok. № 808). В него са регистрирани въглищари, златари, гребенари и продавачи на тютюн, които не са отбелязани в тук разглеждания дефтер на Осман пазар за 1859 г. От друга страна, в котленския регистър не са записани обуцари, чападжии, железари, налбанти, бъчвари, дялгери, арабаджии, бояджии, ханджии, джамбази и халваджии. Следователно, като се имат предвид големите разлики във видовете упражнявани занаяти и краткото време между съставянето на двата регистъра, може да се заключи, че в нашия дефтер не са включени занаятчиите от Котел.

Занаятите в Осман пазар през 1864–1865 г.

Вторият дефтер е запазен във фрагментарен вид, което предполага частични липси в интересуващата ни информация. В запазените фрагменти фигурират само занаятчиите от град Осман пазар и с. Тича. Информацията, която ни дава този дефтер се отнася за имената на занаятчиите, техният статус – майстори, калфи, чираци, както и възрастта, на която са към момента на съставяне на дефтера.

Тук ситуацията с видовете занаяти и еснафите, в които са организирани е следната:

Видове занаяти в Осман пазар през 1864–1865 г.

1. Кожари

Майстори – 15 души. Средна възраст 43.86 г.⁷ Най-възрастният е на 72 г., най-младия – на 36 г.

Калфи – 18 души. Поради повреда в текста разполагаме с възрастта само на 12 калфи и средната възраст е изчислена само за въпросните 12 калфи – средна възраст 33.8 г. Най-възрастният от 12-те калфи е на 39 г., най-младия – на 27 г.

Чираци – 8 души. Средна възраст 31.5 г. Най-възрастният е на 55 г., най-младия – на 20 г.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 41 души

2. Шивачи мюсюлмани

Майстори – 13 души. Средна възраст 34.46 г. Най-възрастният е на 54 г., най-младия – на 28 г.

Калфи – 8 души. Средна възраст 30.5 г. Най-възрастният е на 52 г., най-младия – на 18 г.

Чираци – 8 души. Средна възраст 25.12 г. Най-възрастният е на 43 г., най-младия – на 18 г.

Общо: 29 души

Шивачи християни

Майстори – 58 души. Поради повреди на хартията не може да се разбере възрастта на 5 майстори, а възрастта на още 2 майстори не е нанесена в описа от тогавашните чиновници. Затова средната възраст е изчислена само за останалите 51 майстори – средна възраст 41.11 г. Най-възрастният от записаните е на 68 г., най-младия – на 25 г.

Калфи – 32 души. В текста не са нанесени годините на 1 от калфите и средната възраст е изчислена само за останалите 31 калфи – средна възраст 29.61 г. Най-възрастният е на 46 г., най-младия – на 21 г.

Чираци – 21 души. В текста не са нанесени годините на 1 чирак и средната възраст е изчислена само за останалите 20 чираци – средна възраст 25 г. Най-възрастният е на 31 г., най-младия – на 19 г.

Общо: 111 души

3. Обущари (йемениджии)

⁷ Средната възраст на занаятчиите е изчислена като са събрани годините на всички майстори и полученото число е разделено на броя на майсторите. Така е изчислена по отделно и средната възраст на калфите и чираците. Изказвам благодарност на Мариана Йонкова, която пресметна общия брой и възрастта на най-многочислените групи занаятчи и провери многократно всички изчисления.

Майстори – 14 души. Средна възраст 37.5 г. Най-възрастният е на 53 г., най-младия – на 23 г. Майстори-мюсюлмани – 2 души; Майстори-християни – 12 души.

Калфи – 8 души. Средна възраст 32.62 г. Най-възрастният е на 42 г., най-младия – на 19 г. Калфи-мюсюлмани – 4 души; калфи-християни – 4 души.

Чираци – текстът е повреден

Общо: 25 + 1-2? души⁸

4. Сапунджии

Майстори – 3 души. Средна възраст 49 г. Най-възрастният е на 60 г., най-младия – на 39 г.

Калфи – 4 души. Средна възраст 36.75 г. Най-възрастният е на 52 г., най-младия – на 24 г.

Чираци – 5 души. Средна възраст 24 г. Най-възрастният е на 30 г., най-младия – на 17 г.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 12 души

5. Бояджии

Майстори – 4 души. Средна възраст 57.25 г. Най-възрастният е на 72 г., най-младия – на 44 г.

Калфи – 2 души. Средна възраст 35 г. Най-възрастният е на 36 г., най-младия – на 34 г.

Всички са християни.

Общо: 6 души

6. Бакали

Майстори – 40 души. Средна възраст 36.17 г. Най-възрастният е на 63 г., най-младия – на 18 г. Майстори-мюсюлмани – 35 души; Майстори-християни – 5 души.

Общо: 40 души

7. Памукчии

Майстори – 8 души. Средна възраст 51.75 г. Най-възрастният е на 65 г., най-младия – на 42 г. Майсторите са 7 мюсюлмани и 1 християнин.

Общо: 8 души

8. Козинари

⁸ Поради повредата на текста не може да се определи със сигурност възрастта на чираците. Брой – в запазения пасаж се разчитат сведения за 3 души, но според размера на повредата, в текста има записан още 1 чирак, а е възможно да е записан и още 1. Следователно, не може да се определи със сигурност дали чираците са 4 или 5. В запазената част от текста се разчита 1 мюсюлманско и 1 християнско име.

Текстът на места е повреден и не позволява да се изчисли с точност средната възраст на Козинарите. Пасажът с изписания общ брой на козинарите е запазен.

Майстори – 6 души; калфи – 2 души; чираци – 2 души.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 10 души

9. Ковачи

Майстори – 4 души. Средна възраст 39.75 г. Най-възрастният е на 44 г., най-младия – на 32 г.

Калфи и чираци -.

Всички са християни.

Общо: 4 души

10. Подковачи

Майстори – 2 души. Средна възраст 37.5 г. Най-възрастният е на 42 г., най-младия – на 33 г.

Калфи – 1 калфа на възраст 37 години.

Чираци – 1 чирак на възраст 27 години.

Всички са християни.

Общо: 4 души

11. Сарачи

Майстори – 2 души. Средна възраст 31 г. Най-възрастният е на 32 г., най-младия – на 30 г.

Чираци – 1 чирак на възраст 25 години.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 3 души

12. Кожухари

Майстори – 4 души. Средна възраст 37.25 г. Най-възрастният е на 42 г., най-младият – на 31 г.

Всички Кожухари са християни.

Общо: 4 души

13. Фурнаджии

Майстори – 2 души на по 43 годишна възраст, християни.

Общо: 2 души

14. Златари

Майстори – 1 майстор на възраст 30 години, християнин.

Общо: 1

15. Еснаф на ... – повреден текст.

Повреден е само текстът с името на еснафа, а пасажът с описанието на занаятчиите е запазен.

Майстори – 1 майстор на възраст 41 години, християнин.

Калфи – 2 души. Средна възраст 34.5 г. Най-възрастният е на 45 г., най-младия – на 24 г. Калфите са мюсюлмани.

Общо: 3 души

16. Ахтари

Майстори – 7 души. Средна възраст 47.28 г. Най-възрастният е на 58 г., най-младия – на 28 г.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 7 души

17. Бръснари

Майстори – 4 души. Средна възраст 45.5 г. Най-възрастният е на 50 г., най-младия – на 38 г.

Калфи – 3 души. Средна възраст 38.3 г. Най-възрастният е на 47 г., най-младия – на 33 г.

Чираци – 3 души. Средна възраст 24 г. Най-възрастният е на 29 г., най-младия – на 19 г.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 10 души

18. Бъчвари

Майстори – 5 души. Средна възраст 47 г. Най-възрастният е на 55 г., най-младия – на 41 г. Майсторите са мюсюлмани.

Общо: 5 души

19. Еснаф на ... – повреден текст.

Повреден е само текстът с името на еснафа, а пасажът с описанието на занаятчиите е запазен.

Майстори – 2 души. Средна възраст 47 г. Най-възрастният е на 50 г., най-младия – на 44 г.

Чираци – 1 чирак на възраст 30 години.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 3 души

20. Касапи

Майстори – 2 души, мюсюлмани. Средна възраст 50 г. Най-възрастният е на 59 г., най-младия – на 41 г.

Общо: 2 души

21. Кафеджии

Майстори – 5 души. Средна възраст 40.2 г. Най-възрастният е на 50 г., най-младия – на 30 г.

Калфи – 4 души. Средна възраст 34.25 г. Най-възрастният е на 46 г., най-

младия – на 26 г.

Чираци – 1 чирак на възраст 41 г.

В еснафа на кафеджиите 1 майстор е християнин, а всички останали са мюсюлмани.

Общо: 10 души

22. Ханджи и (23) Кръчмари

Майстори – 9 души. Средна възраст 37.1 г. Най-възрастният е на 65 г., най-младия – на 19 г.

Всички са християни.

Общо: 9 души

24. Дюлгери

Майстори – 3 души. Възрастта на един от майсторите не е нанесена в текста, затова е изчислена средната възраст само на останалите двама – средна възраст 47 г. По-възрастният от двамата описани е на 49 г., по-младия – на 45 г.

Калфи – 3 души. Средна възраст 39.3 г. Най-възрастният е на 43 г., най-младия – на 41 г.

Чираци – 2 души. Средна възраст 44.5 г. Най-възрастният е на 45 г., най-младия – на 44 г.

Всички са мюсюлмани.

Общо: 8 души

Общо в град Осман пазар през 1864–1865 г. са регистрирани 24 занаята, от които се разчитат имената на 22, а наименованията на останалите 2 занаята са заличени, поради повреда на листа. Занаятчиите са организирани в 24 еснафа. Шивачите имат две отделни организации, разделени по религиозен принцип, а ханджиите и кръчмарите са обединени в един еснаф.

Занаятчиите са разделени на 214 майстори, 88 калфи и чираци 55 + 1 или 2 души или общо със занаяти се занимават 357 + 1 или 2 души.

За да се получи приблизителна представа за параметрите на занаятчийството в гр. Осман пазар и казата е наложително количествената информация да се разгледа в сравнителен план за двата изследвани периода. Данните са изложени в следващите таблици:

Таблица 2.

**Сравнително представяне на занаятите и броя на занаятчиите
в регистрите от 1858–1859 г. и 1864–1865 г.
(еднакви занаяти отбелязани в двата регистъра)**

1858-1859 г. – <i>Опис 59</i>	1864-1865 г. – <i>Опис 65</i>
<u>Кожари.</u> Майстори – 20. Калфи – 21. Чираци – 6. Общо 47.	<u>1. Кожари.</u> Майстори – 15. Калфи – 18. Чираци – 8. Общо: 41 души.
<u>Шивачи.</u> Майстори – 87. Калфи – 26. Чираци – 30. Общо 143.	<u>2. Шивачи мюсюлмани и християни.</u> Майстори – 66. Калфи – 40. Чираци – 29. Общо: 140 души.
<u>Обущари-кърпачи.</u> Майстори – 44. Калфи – 27. Чираци – 6. Общо 77.	<u>3. Обущари (йемениджи).</u> Майстори – 14. Калфи – 8. Чираци – 3 + 1-2? Общо: 25 + 1-2? души.
<u>Сапунари.</u> Майстори – 18. Общо 18.	<u>4. Сапунджии.</u> Майстори – 3. Калфи – 4. Чираци – 5. Общо: 12 души.
<u>Бояджии.</u> Майстори – 6 д. Общо 6.	<u>5. Бояджии.</u> Майстори – 4. Калфи – 2. Общо: 6 души.
<u>Бакали.</u> Майстори – 72 д. Общо 72.	<u>6. Бакали.</u> Майстори – 40. Общо: 40 души.
<u>Железари/Ковачи.</u> Майстори – 28. Чираци – 2. Общо 30.	<u>9. Ковачи/Железари</u>⁹. Майстори – 4. Общо: 4 души.
<u>Подковачи.</u> Майстори – 9. Калфи – 2. Чираци – 3. Общо 14.	<u>10. Подковачи.</u> Майстори – 2. Калфи – 1. Чираци – 1. Общо: 4 души.
<u>Бръснари.</u> Майстори – 14. Калфи – 5. Чираци – 3. Общо 22.	<u>17. Бръснари.</u> Майстори – 4. Калфи – 3. Чираци – 3. Общо: 10 души.
<u>Бъчвари.</u> Майстори – 12. Калфи – 2. Чираци – 1. Общо 15.	<u>18. Бъчвари.</u> Майстори – 5 д. Общо: 5 души.
<u>Касапи.</u> Майстори – 2. Общо 2.	<u>20. Касапи.</u> Майстори – 2. Общо: 2 души.
<u>Ханджии.</u> Майстори – 7. Общо 7.	<u>22. Ханджии и (23) Кръчмари.</u> Майстори – 9. Общо: 9 души.
<u>Дюлгери.</u> Майстори – 7. Калфи – 6. Чираци – 3. Общо 16.	<u>24. Дюлгери.</u> Майстори – 3. Калфи – 3. Чираци – 2. Общо: 8 души.

⁹ В таблицата е запазена оригиналната номерация от регистъра от 1864–1865 г., за да се различават напълно от занаятите вписани в регистъра от 1859 г., на което се дължи разместването на номерата в общата подредба.

Таблица 3.

Сравнително представяне на занаятите и броя на занаятчиите в регистрите от 1858–1859 г. и 1864–1865 г. (занаяти, отбелязани само в един от регистрите, със спорен превод и с неизвестни наименования)

1858-1859 г.	1864-1865 г.
<p><u>1. Памукчии</u> ?;</p> <p>II. „<u>Чабаджъ/копачи</u>”;</p> <p>III. „<u>Чападжъ (майстор или продавач на мотики)</u>”.</p> <p>Майстори – 8 д. Общо 8.</p> <p><u>Арабаджии.</u> Майстори – 33. Калфи – 17. Чираци – 15. Общо 65.</p> <p>I. <u>Кожухар</u> ?;</p> <p>II. „<u>Билкар, продавач на изсушени лечебни корени</u>”.</p> <p>Майстори – 7 д. Калфи – 1. Чираци – 5 д. Общо 13.</p> <p><u>Халваджии.</u> Майстори – 5. Общо 5.</p> <p><u>Калайджии.</u> Майстори – 5. Общо 5.</p> <p><u>Джамбази.</u> Майстори – 5 . Общо 5.</p> <p><u>Музиканти.</u> Майстори – 6. Чираци – 7. Общо 13.</p>	<p><u>7. Памукчии.</u> Майстори – 8. Общо: 8 души.</p> <p><u>8. Козинари.</u> Майстори – 6. Калфи – 2. Чираци – 2. Общо: 10 души.</p> <p><u>11. Сарачи.</u> Майстори – 2. Чираци – 1. Общо: 3 души.</p> <p><u>12. Кожухари.</u> Майстори – 4 д. Общо: 4 души.</p> <p><u>13. Фурнаджии.</u> Майстори – 2 д. Общо: 2 души.</p> <p><u>14. Златари.</u> Майстори – 1. Общо: 1.</p> <p><u>16. Ахтари.</u> Майстори – 7 д. Общо: 7 души.</p> <p><u>21. Кафеджии.</u> Майстори – 5. Калфи – 4. Чираци – 1. Общо: 10 души.</p> <p><u>15. Еснаф на ...</u> – повреден текст. Майстори – 1. Калфи – 2 д. Чираци -. Общо: 3 души.</p> <p><u>19. Еснаф на ...</u> . Майстори – 2. Чираци – 1. Общо: 3 души.</p>

С цел да се види един по-широк контекст на извлечените от двата регистъра данни ще ги съпоставим с други налични за един по-широк периметър в Старопланинския регион, а именно подобни публикувани документи за Котел и Троян.

Данните за посочените селища са извлечени от подобни на османпазарските дефтери, някои от които публикувани (за Котел от 31 декември 1865 г.), анотирани в цитирания вече „Опис на осmano-турски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.)“ – за Котел от 11 март 1860 г. Дефтерите за Троян представляват преводи на оригиналните документи съхранявани в отдел „Ориенталски

сбирки“ на НБКМ, част от фонда на МНХЗПИТ – гр. Троян¹⁰.

Обобщената информация от посочените документи е изложена в следващата таблица:

Таблица 4.

Общ брой на занаятчиите в Осман пазар, Котел и Троян

Каза Осман пазар за 1858-1859 г. Протокола за общо платените суми носи дата 25 юни 1859 г. Майстори – 359 души; калфи – 107 души; чираци – 81.	Общо: 583 души.
Гр. Котел за 1859-1860 г. Описа е с дата 11 март 1860 г.	Общо: 213 души (Description, 1993, p. 234. dok. № 808)
Гр. Осман пазар за 1864-1865 г. Протокола за общо платените суми не е запазен. Майстори – 214 души; калфи – 88 души; чираци – 55 + 1-2?	Общо: 357 + 1-2 ? души.
Гр. Котел за 1865 г. Протокола за общо платените суми носи дата 31 декември 1865 г. Майстори – 314 души; калфи – 104 души; чираци – 102.	Общо: 520 души ¹¹ (Andreev, 1968, p. 329)
Гр. Троян за 1870-1871 г. Протокола за общо платените суми носи дата 12 февруари 1871 г. Майстори – 86 души; калфи – 110 души; чираци – 86.	Общо: 282 души
Гр. Троян за 1871-1872 г. Протокола за общо платените суми носи дата 8 март 1872 г. Майстори – 152 души; калфи – 16 души; чираци – 56.	Общо: 224 души
Гр. Троян за 1872-1873 г. Протокола за общо платените суми носи дата 12 март 1873 г. Майстори – 161 души; калфи – 50 души; чираци – 100 ¹² .	Общо: 311 души

¹⁰ МНХЗПИТ Дв 222, МНХЗПИТ Дв 223. Изказвам благодарност на Елеонора Авджиева – директор на МНХЗПИ, която ми предостави цялата необходима информация.

¹¹ Прави впечатление голямата разлика в общия брой занаятчии в регистрите от 1859–60 и 1865 г. Вероятната причина е, че през 1865 г. са регистрирани много дюлгери от Беброво, Елена, Трявна, Килифарево, които са записани само с първите си имена. Вероятно въпросните строители не са жители на Котел, а са били там временно, за да строят прочутите котленски къщи. Благодаря на проф. Ив. Русев, който ми посочи въпросната причина.

¹² МНХЗПИТ Дв 222, МНХЗПИТ Дв 223

Гр. Котел за **1878 г.**¹³
Писмото с дата **4 август 1878 г.**

Общо: 186 души¹⁴
+ ? ханджии (Kirov,
1906-1907, p. 60)

Посочените количествени данни позволяват да се направят няколко важни извода за състоянието на занаятчийската организация в Осман пазар в разглеждания период.

На първо място стои въпросът за структурата на еснафската организация. Изследваните документи показват, че в част от регистрираните еснафи членуват твърде малък брой занаятчии – двама, петима или шест. Вероятното обяснение на това положение е, че регистраторите са ги вписали като еснаф за да не противоречат на „буквата” на височайшата „заповед, на всички еснафи ... да бъдат издадени удостоверения”. Показателно е, че музикантите в дефтера от 1859 г. са записани като „група”, а не като „еснаф”. Също така, важно е да се отбележи, че през 1865 г. само в при кожарите, шивачите-мюсюлмани и дюлгерите е записан „главен майстор” (Kalitsin, 2006, pp. 278, 279, 290). Разбира се, възможно е главните майстори на другите еснафи да са от селата, като се има предвид, че при някои занаяти, най-вероятно по-голямата част от занаятчиите работят именно там – обушари, железари, подковачи, кожухари, бръснари и бъчвари (виж таблица 2 и 3). Възможно е също така, занаятчиите от няколко бранша да членуват в един еснаф, каквито примери има (Hadzhiev, 1954, p. 10; Teneva, 2003, pp. 31, 94, 112), а чиновниците да са ги разделили, поради вече посочената административна причина. Следователно, съществуването на стройна еснафска организация в каза Осман пазар, отговаряща на класическите разбирания и отразена в документите, трябва да се подложи на преосмисляне и само нови изследвания и документи биха дали отговор на интересуващите ни въпроси.

Данните от разглежданите документи позволяват да се направят и някои изводи за възрастовата структура на част от практикуващите различни занаяти. На първо място прави впечатление, че възрастта им е много висока и рязко се отличава от

¹³ Данните от писмото са ориентировъчни, защото съществува възможност да не са изброени всички занаятчии.

¹⁴ От общия брой е изваден броят на овчари, доктори, „попови”, воденичари и тепавичари, защото, първите три занятия не са занаяти, а останалите два – не фигурират в описите за Осман пазар и Троян. От други документи става ясно, че воденичари и тепавичари са работили в съответните райони – виж по-подробно: Списък на водениците, намиращи се в каза Осман пазар от 1862 г. НБКМ. Ом. 1/3, л. 16-6а, НСФ-№ 295-ИМО; Terminology, 1992, pp. 6-7, 10, 96; Kovachev, 2018, pp. 233, 261; Stoyanov, 2018, pp. 279, 281; 283. Благодаря на Д. Вутова от МНХЗПИ-Троян, която ми предостави необходимата информация.

общоприетите представи¹⁵. За сравнение ще посоча, че според разбиранията в онази епоха, човек на 45-47 години е смятан за „старец“¹⁶. Високата възраст на чираците и калфите насочва към друго обяснение, че по-скоро се касае за наемни работници (Tsonchev, 1929, pp. 93, 126, 139, 160-161, 174, 209-210; Teneva, 2003, p. 140). Може да се предположи, че те нямат капитал да отворят самостоятелен дюкян или пазарът е наситен и за тях няма свободно място. Вероятно значителна част от градските занаятчии не произвеждат за пазара, извън границите на казата, който би дал широки възможности за бързо изкачване по стълбицата на еснафската йерархия.

При голяма част от занаятчиите не са регистрирани чираци и калфи. Едно обяснение на този факт би било, че занаятът е още нов и не се е утвърдил на пазара. Второ, бащите-майстори учат синовете си, а вероятно и внуците си на своя занаят (Teneva, 2003, pp. 27, 60, 85, 92-93, 111, 138). Въпросните ученици и помощници от своя страна, намират за по-изгодно да не се отделят като самостоятелни майстори, за да не влагат капитал в нова работилница и нови инструменти. Същевременно, те не се регистрират официално, за да не плащат данъци. В такъв случай би трябвало еснафът да се намеси и да регулира отношенията, но вече бе споменато, че не е ясно каква е била неговата организационна рамка и обществена тежест. Подобни случаи се регистрирани и в други части на Румелия, като Родопите например, където е имало практика майсторите устно да обявяват чираците си за калфи и дори калфите за майстори (Teneva, 2003, pp. 29, 61, 74, 111, 139).

На базата на разгледаните документи може да се направи и още един важен извод – в периода 1859–1864 г. в града се появяват нови занаяти, по-голямата част от които са свързани с доставката или изработката на луксозни стоки.

През 60-те години занаятчийското производство в Осман пазар е добре развито и до голяма степен притежава същия профил, какъвто имат занаятчиите от други протоиндустриални старопланински селища като Котел и Троян.

¹⁵ Подробно за възрастта на чираци и Калфи виж Tsonchev, 1929, pp. 90, 139, 255; Espri-Mari, 1975, p. 371; Teneva, 2003, pp. 28, 74, 111, 139.

¹⁶ По-подробно за възрастта в традиционното общество виж Blyskov, 1907, p. 17; Vanev, 2016, p. 115.

REFERENCES:

- Andreev, St 1968, 'Tax list of Kotel craftsmen from 1865', *Proceedings of the Bulgarian historical association*, Sofia: Nauka i izkustvo, Book XXVI. pp. 321-329. [Андреев, Ст 1968, *Данъчен списък на котленските занаятчии от 1865 г.*, Известия на Българското историческо дружество, София: Наука и изкуство, кн. XXVI. с. 321-329].
- Vanev, G 2016, *Ostretsecheni in the Newvillage uprising 1876. Memories of the participants and eyewitnesses, told by their relatives and close family*, Apriltsi: B.i. [Банев, Г 2016, *Остречени в новоселското въстание 1876 г. Спомени на участници и очевидци, разказани от техни роднини и близки*, Априлци, без посочено издателство.].
- Blyskov, I 1907, *Material on the history of our Renaissance Shiumen city*, Shumen: Issued by Shumen City Municipality governance. [Блъсков, И 1907, *Материал по историята на нашето Възраждане гр. Шюмен*, Шумен: издава Шуменско градско общинско управление].
- Espri-Mari, 1975, Espri-Mari Kuzineri, *French travelogues for the Balkans XV–XVIII c.*, v. 1, Compiler and editor B. Tsvetkova, Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 358-394. [Еспри-Мари, 1975, Еспри-Мари Кузинери, *Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в.*, Т. 1, съставител и редактор Б. Цветкова, София: Наука и изкуство, с. 358-394].
- Sources, 2009, *Sources about the history of Omurtag town. Volume 1. Ottoman documents 15th – 18th c.*, V. Turnovo: Faber. [Извори, 2009, Извори за историята на град Омуртаг, Том 1, Османски документи XV–XVIII век, В. Търново: Фабер].
- Kalitsin, M 2006, *Ottoman register for the craftsmen in Omurtag town in the 60-s of XIX c.*, Coll. Omurtag town and the region of Omurtag, vol. 4, V. Turnovo: Faber, pp. 259-260. [Калицин, М 2006, *Османски регистър за занаятчиите в град Омуртаг през 60-те години на XIX век*, сб. Град Омуртаг и Омуртагския край – история и култура, Т. 4, В. Търново: Фабер, с. 259-260.]
- Kirov, G 1906-1907, *Material for Kotel's school*, Coll. NUNK, Sofia: Published Bulgarian Literary Society, v. 22-23. pp. 1-64. [Киров, Г 1906–1907, *Материал за котленското училище*, сб. НУНК, София: издава Българското книжовно дружество, т. 22-23. с. 1-64].
- Kovachev, R 2018, *Population and economy of Troyan from the second half of XV until the beginning of XVII c., according to the ottoman tax cadaster – documents, findings, events, people*, V. Turnovo: Faber, pp. 211-265. [Ковачев, Р 2018. *Население и стопанство на Троян от втората половина на XV до началото на XVII в. според османския данъчен кадастър – документи, открития, събития, личности*, В. Търново: Фабер, с. 211-265.].
- Kolev, N Vichev, 2004, *Crafts and craftsmen in Targovishte*, Targovishte: Design and

printing ET “Electron-Tsanko Todorov”. [Колев, Н Вичев, 2004, *Занаяти и занаятчи в Търговище*, Търговище: дизайн и печат ET „Електрон-Цанко Тодоров”].

Mazhdrakova-Chavdarova, O 1999, *Omurtag town through the era of Renaissance*. Coll. Omurtag town and Omurtag region – history and culture, Varna: Zograf, vol. 1. pp. 104-162. [Маждракова-Чавдарова, О 1999, *Град Омуртаг през епохата на Възраждането*. сб. Град Омуртаг и Омуртагския край – история и култура, Варна: Зограф, том I. с. 104-162].

Nedelcheva, N 2017, *Settlement network, demographic characteristic and cult life in Gerlovo and Tozluka during XV-XVII c.*, V. Turnovo: Faber. [Неделчева, Н 2017, *Селищна мрежа, демографска характеристика и култов живот в Герлово и Тозлука през XV–XVII в.*, В. Търново: Фабер].

Omurtag, 1999, *Omurtag town and Omurtag region – history and culture. Collection of research*, Varna: Zograf, v. 1. [Омуртаг, 1999, *Град Омуртаг и Омуртагският край – история и култура. Сборник изследвания*, Varna: Zograf, т. 1].

Omurtag, 2003, *Omurtag town and Omurtag region – history and culture. Collection of research*, vol. 2, V. Turnovo: Faber. [Омуртаг, 2003, *Град Омуртаг и Омуртагският край – история и култура. Сборник изследвания*, Т. 2, В. Търново: Фабер].

Omurtag, 2004, *Omurtag town and Omurtag region – history and culture. Collection of research*, vol. 3, V. Turnovo: Faber. [Омуртаг, 2004, *Град Омуртаг и Омуртагският край – история и култура. Сборник изследвания*, Т. 3, В. Търново: Фабер].

Omurtag, 2006, *Omurtag town and Omurtag region – history and culture. Collection of research*, vol. 4, V. Turnovo: Faber. [Омуртаг, 2006, *Град Омуртаг и Омуртагският край – история и култура. Сборник изследвания*, Т. 4, В. Търново: Фабер].

Description, 1993, *Description of ottoman-turkish documents for crafts and trade (XVI–XIX c.)*, comp. Velkov, A. P. Gruevski, S. Ivanova, M. Mihaylova-Mryvkarova, N. Robev, E. Silyanova, Sofia: National Library „St. St. Cyril and Methodius”, p. 615, doc. 2313; doc. 2314. [Опис, 1993, *Опис на османо-турски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.)*, съст. Велков, А. П. Груевски, С. Иванова, М. Михайлова-Мръвкаророва, Н. Робев, Е. Силянова, София: Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”, с. 615, док. 2313; док. 2314].

Memory, 2005, *Memory about Tuzluka. History and culture*. Collections researches, V. Turnovo: Faber. [Памет, 2005, *Памет за Тузлука. История и култура*. Сборник изследвания. В. Търново: Фабер].

Penkov, M 1976, ‘The common activity of the Shumen guilds through the era of the

Renaissance.’, *Yearbook of the museums in North Bulgaria*, vol. II. Varna: Book publishing “George Bakalov”, pp. 120-132. [Пенков, М 1976, „Обществената дейност на шуменските еснафи през епохата на Възраждането”, *Годишник на музеите в Северна България*, Т. II, Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов”, с. 120-132].

Stefanov, L 1935, *Omortag town (contribution to the history of the town, Omurtag*: Issued from Osman Pazar association of reserve non-commissioned officers in favor of “Building monument of the killed during the wars”. [Стефанов, Л 1935, *Град Омуртаг (принос към историята на града)*, Омуртаг: Издава Османпазарското дружество на запасните подофицери за в полза на фонда: „Постройка паметник на убитите през войните”].

Stoyanov, I 2018, ‘Trojan through the period of the Bulgarian Renaissance. National Liberation Fights’, *Trojan – documents, discovery, events, person*, V. Turnovo: Faber, pp. 266-337. [Стоянов, И 2018, „Троян през периода на Българското възраждане. Националноосвободителни борби”, *Троян – документи, открития, събития, личности*, В. Търново: Фабер, с. 266-337].

Teneva, N 2003, *Rhodope crafts*, Sofia: EIM-BAS. [Тенева, Н 2003, *Родопски занаяти*, София: ЕИМ-БАН].

Terminology, 1992, *Terminology dictionary of the Crafts in the Trojan region 1992*, Sofia: Publishing house of BAS. [Терминология, 1992, *Терминологичен речник на Занаятите в Троянския край*. София: издателство на БАН].

Toshev, M 2003, ‘Notes for the economic shape of Osman Pazar town (Omurtag) and its belonging suburbs from the beginning of XIX c. till 1878’, *Omurtag town and Omurtag region – history and culture*, vol. 2, V. Turnovo: Faber, pp. 426-236. [Тошев, М. „Бележки за стопанския облик на град Осман Пазар (Омуртаг) и прилежащите му покрайнини от началото на XIX век до 1878 г.”, сб. *Град Омуртаг и Омуртагския край – история и култура*, Т. 2, В. Търново: Фабер, с. 426-436].

Toshev, M 2004 ‘Osman Pazar town (Omurtag) as a trade center until the Liberation /preliminary studies’, *Fairs, markets, marts in the Bulgarian lands*, V. Turnovo: Faber, pp. 215-220. [Тошев, М 2004, “Град Осман пазар (Омуртаг) като търговско средище до Освобождението (предварителни проучвания)”, сб. *Панаири, пазари, тържища в българските земи*, В. Търново: Фабер, с. 215-220].

Toshev, M 2007, ‘Notes about the leather craft in Osman Pazar town during the second half of XIX c.’, *National crafts – past, present and future*, vol. III, V. Turnovo: Faber, pp. 37-42. [Тошев, М 2007, „Бележки за кожарския занаят в град Осман пазар през втората половина на XIX в.”, сб. *Народните занаяти – минало, настояще и бъдеще*, Т. III, В. Търново: Фабер, с. 37-42].

Toshev, M 2018, ‘About the editions of one “small” museum in a small municipality’,

Coll. *Museums and Municipalities*, vol. 2, V. Turnovo: Faber, pp. 181-213. [Тошев, М 2018, „За изданията на един „малък“ музей в една малка община”, сб. *Музеи и общини*. Т. 2, В. Търново: Фабер, с. 181-213].

Hadzhiev, P 1954, *The pottery in Troyan region – contribution to its research in the town of Troyan and the surrounding villages*, Sofia: Publishing house of BAS.

[Хаджиев, П 1954, *Грънчарството в Троянско – принос към проучването му в града Троян и околните села*, София: издателство на БАН].

Tsonchev, P 1929, *From the economic past of Gabrovo. Monography research*. Sofia: Printing house Artist. [Цончев, П, 1929, *Из стопанското минало на Габрово. Монографични изследвания*. София: печатница „Художник“].

Correspondence address:

Miroslav Toshev – Director

Historical Museum – Omurtag

53 General Totleben Str. 7900, Omurtag

Tel.: (+359) 885 124460

E-mail: muzei@abv.bg